

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра фінансового менеджменту та фондового ринку

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

“ ” _____
(підпис)
_ 201 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 072 «Банківська справа та страхування»
за магістерською програмою професійного спрямування
Фінансовий та страховий менеджмент

на тему: «Солідарна система пенсійного страхування в Україні:
проблеми та перспективи реформування»

Виконавець:

студентка вечірнього факультету

Літвиненко В.О. _

(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
/підпис/

Науковий керівник:

д.е.н. проф.

(науковий ступінь, вчене звання)

Баранова В.Г. _

(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
/підпис/

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ	7
1.1. Економічна сутність пенсійного страхування	7
1.2. Види та форми пенсійного страхування	14
1.3. Системи пенсійного страхування	24
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	31
2.1. Аналіз основних тенденцій у формуванні доходів Пенсійного фонду України	31
2.2. Склад та структура видатків Пенсійного фонду України	42
2.3. Чинники, які впливають на функціонування системи пенсійного страхування	54
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	63
3.1. Імплементация міжнародного досвіду функціонування сучасних пенсійних систем у практику України	63
3.2. Рекомендації щодо подальшого вдосконалення пенсійної системи в Україні	72
3.3. Науково-методичні підходи щодо прогнозування ефективності функціонування системи пенсійного страхування в Україні	75
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Зараз Україна переживає нелегкі часи: з одного боку – агресія Російської Федерації, з іншого – постійні реформи в різних галузях. Зокрема, це стосується і пенсійної реформи. Недосконалість пенсійної системи України на сьогодні є надзвичайно актуальним питанням, адже впровадження належної трирівневої системи пенсійного забезпечення так і не відбулося.

Система пенсійного страхування є одним із важливих елементів у сфері соціального страхування розвинутих країн, впливає на формування та зміну соціального статусу громадян, є відображенням виконання основних функцій держави. Необхідною соціальною умовою функціонування системи пенсійного страхування є впевненість громадян у забезпеченості старості, у виконанні державою своїх обов'язків перед громадянами в тому, що після досягнення працюючими певного пенсійного віку вони мають право на заміну заробітної плати пенсією. Створення Пенсійного фонду України дало змогу здійснити перехід від державного пенсійного забезпечення до обов'язкового пенсійного страхування. У зв'язку із цим велике значення має аналіз поточного функціонування системи пенсійного страхування у цілому та Пенсійного фонду України зокрема.

Однак питання розвитку пенсійного страхування, як складової системи соціального захисту досліджено неповною мірою і потребують подальшого вивчення. Сьогодні дуже болючим є питання забезпечення соціальних гарантій населенню, але сучасна пенсійна система в Україні не в змозі забезпечити пенсіонерам гідне життя і тому потребує перегляду і реформування.

Нові виклики, обумовлені демографічною ситуацією, збереженням і навіть підсиленням патерналістських настроїв у масовій свідомості співвітчизників, привели до перегляду поглядів на принципи організації вітчизняної пенсійної системи, що існували раніше. Ідеологія колективної відповідальності та солідарної взаємодопомоги дедалі більше поступається

індивідуальним накопичувальним механізмам. Це суттєво послаблює суспільний консенсус щодо форм і розміру надання соціальної підтримки членам суспільства, які цього потребують. Унаслідок негативних тенденцій у вітчизняній економіці державні й суспільні інститути втратили можливість вимагати від бізнесу підвищення відрахувань на надання громадянам соціальної підтримки. Тому на сьогодні єдиним засобом забезпечення гідної старості й запобігання економічної небезпеки держави у спосіб виведення пенсійної системи із кризи вбачається запровадження й розвиток накопичувальної пенсійної системи.

Розвиток та реформування пенсійної системи відбуваються під впливом тих трансформаційних перетворень, які притаманні всій системі суспільних відносин нашої держави. Проте невирішеність деяких вагомих питань і загострення проблем у цій сфері значною мірою є відбитком, у якому перебуває економіка та політична система нашої країни. Відсутність науково обґрунтованої та дослідженої на прикладах концепції реформування пенсійного забезпечення не дає змоги негайно вирішити ці проблеми, які уповільнюють процес реформування пенсійної системи і зумовлюють збереження старих, не адекватних сучасним умовам принципам солідарної пенсійної системи країни. Для України, як і для інших країн, актуальною є проблема скорочення населення, його старіння і зростання навантаження на Пенсійний фонд України. Президент України, Кабінет Міністрів України приділяють особливу увагу здійсненню національної пенсійної реформи.

В Україні відсутній власний досвід функціонування обов'язкової накопичувальної системи, а зарубіжний не завжди може бути прямо перенесений на вітчизняне підґрунтя, а тому потребує критичного осмислення. Пенсійний фонд у таких умовах стає головним об'єктом реформування та управління.

Питанням вивчення різних аспектів реформування пенсійної системи і питань розвитку страхових відносин присвятили свої роботи багато науковців і практиків, зокрема: Волощук Г.О., Бондар І.К., Гнибіденко І.Ф., Лагутін В.Д.,

Лібанова Е.М., Мандибура В.О., Новікова О.Ф., Новіков В.М., Онікієнко В.В., Пирожков С.І., Сахань І.Я., Василенко Л.І, Черняк В.К., Чухно А.А., Шклярський Ю.О. та інші. Проте незважаючи на велику кількість дослідження цього питання, воно є актуальним і поява нових робіт, присвячених цій темі є необхідною.

Метою написання кваліфікаційної роботи є розробка практично спрямованих рекомендацій щодо вдосконалення системи пенсійного страхування України.

Для виконання поставленої мети необхідним є рішення наступних завдань:

- визначити економічну сутність пенсійного страхування;
- визначити види, форми та системи пенсійного страхування;
- проаналізувати основні тенденції у надходженнях до Пенсійного фонду України;
- оцінити склад та структуру видатків Пенсійного фонду України;
- виявити чинники, які впливають на функціонування системи пенсійного страхування;
- дослідити можливість імплементації зарубіжного досвіду функціонування сучасних пенсійних систем у практику України;
- розробити рекомендації щодо подальшого вдосконалення пенсійної системи в Україні;
- надати науково-методичні підходи щодо прогнозування ефективності функціонування системи пенсійного страхування в Україні.

Об'єктом дослідження виступає пенсійна система України.

Предметом – теоретичні та практично-орієнтовані положення щодо управління фінансовими ресурсами пенсійного фонду в Україні.

Методами дослідження виступали діалектичний метод пізнання (визначено розвиток пенсійного страхування в системі пенсійного забезпечення); методи спостереження, аналізу й синтезу, індукції й дедукції,

наукових абстракцій (обґрунтована, зокрема, економічна сутність пенсійного страхування); методи групування, порівняльного й статистичного аналізу (проаналізовано розвиток пенсійного страхування в Україні та інших країнах); системно-структурного аналізу й узагальнення (розроблено пропозиції з підвищення ефективності пенсійного страхування); метод графічного аналізу (проілюстровано динаміку розвитку пенсійного страхування в Україні).

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є публікації вітчизняних і зарубіжних науковців в галузі теорії, методології та організації реформ у сфері пенсійного страхування, нормативно-правові акти України, матеріали Пенсійного фонду України, Державної служби статистики, монографічні та періодичні видання, навчальна література, ресурси інтернет.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Проводячи державну політику різні країни приділяють пильнішу увагу проблемам людей похилого віку. Не є в цьому питанні винятком і наша держава. Пріоритетним завданням соціальної політики в Україні сьогодні є підвищення рівня життя громадян на основі зростання економічного потенціалу держави.

Стратегічним завданням держави є підвищення матеріального добробуту і створення пристойних умов життя людей, забезпечення зайнятості населення; гарантування конституційних прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, житло; переорієнтація соціальної політики на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій, що призначаються сім'ї; надання підтримки соціально найуразливішим верствам населення; поліпшення демографічної ситуації тощо.

Запровадження недержавного пенсійного забезпечення є одним з основних завдань та важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Створення законодавчих передумов функціонування інститутів додаткового, добровільного пенсійного забезпечення є нагальною вимогою часу та необхідною умовою існування ефективної, соціально справедливої системи відносин у сфері соціального забезпечення населення.

Громадяни України лише тоді вкладатимуть свої гроші до недержавних пенсійних фондів, коли вони впевнені, що цими грошима належним чином розпоряджатимуться, і що з часом вони їх отримають. Створення такої системи — спільна відповідальність органів пенсійного забезпечення та Уряду.

Це непросте завдання. Минулий досвід дає громадянам України мало підстав довіряти пенсійним фондам. Великі банки й приватні пенсійні фонди зазнали невдачі, а гіперінфляція знецінила заощадження громадян, тому недовіра українців до недержавних пенсійних фондів є цілком виправданою.

Якщо не встановити залежність розміру пенсії від віку виходу на пенсію, то доведеться далі виплачувати неприпустимо малі пенсії пенсіонерам, які становлять надто велику частку в суспільстві. З іншого боку, надання можливості виходу на пенсію в пізнішому віці дозволить збільшити розмір пенсій і скасувати обмеження на максимальний розмір виплачуваних пенсій.

На основі проведеного дослідження щодо стану пенсійного страхування та управління фінансовими ресурсами пенсійного фонду України було отримано наступні висновки:

1. Пенсійне страхування (один з різновидів соціального страхування) - це гарантована державою концепція заходів щодо забезпечення громадян в старості, в разі захворювання, втрати працездатності. Одна з ключових форм соціального захисту, в основі якою знаходиться страховий метод, тобто внесення в спеціальні фонди обов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності і різновидів господарської діяльності та особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, і застосування державою цих коштів з метою матеріального забезпечення громадян. Концепцію «соціальне страхування» об'єднують з проблемою економічного забезпечення соціальних виплат.

Найважливішою економічною функцією пенсійного страхування вважається формування необхідних умов з метою відтворення трудових ресурсів. За допомогою пенсійного страхування суспільство вирішує відповідні питання:

- Формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних і осіб, які не беруть участі в трудовому процесі.
- Захист від бідності при настанні старості.
- Гарантування певного рівня доходу після завершення трудової діяльності.
- Скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих членів суспільства.

До числа елементів, які об'єднують пенсійне страхування в єдине ціле, відносяться:

1) єдність мети, оскільки діяльність системи в цілому і кожного напрямку (обов'язкового і добровільного державного і недержавного пенсійного страхування) підпорядковано єдиній меті - забезпеченню гідного рівня життя після настання пенсійного віку;

2) єдність принципів, на яких побудована система пенсійного страхування

3) єдина правова база - на всій території країни діє єдина законодавча база, яка регламентує права, обов'язки і відповідальність всіх суб'єктів пенсійної системи, порядок формування і використання фінансових ресурсів цієї системи, а також контроль за нормальним її функціонуванням;

4) єдність органів регулювання і контролю цієї системи. Якісними властивостями пенсійної системи є: цілісність, складність, економічність, фінансова стійкість, надійність, адаптивність, структурна стабільність, єдине географічне, правове і соціальний простір.

2. Кошти пенсійного фонду можна поділити на власні та залучені (передані). Передані кошти фонду – це ресурси, що передаються ПФУ з метою забезпечення пенсійних та пов'язаних з ними виплат, які фінансуються за рахунок Державного бюджету або цільових фондів.

Власні кошти - це кошти, які акумулюються за рахунок цільових внесків та доходів від розміщення тимчасово вільних коштів. такий порядок регламентується законодавством.

Аналіз формування та використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду України показав, що власні доходи пенсійного фонду постійно зростають. Але при цьому зростає й дефіцит ПФУ, який компенсується надходженнями з державного бюджету. Головне джерело поповнення Пенсійного фонду - внесок з зарплат українців. Однак цих грошей не вистачає,

тому з державного бюджету виділяють близько 140 млрд грн на рік на компенсацію дефіциту.

Безсумнівно впливає і рівень безробіття в країні. На період з 2015-2017гг. рівень безробіття і як наслідок зменшення надходжень до державного бюджету мають тенденцію до зниження. За три роки з 2014 по 2017 кількість економічно активного населення віком від 15 до 70 років в Україні скоротилася з майже 21 млн до 18 млн. За цей же період чисельність штатних працівників зменшилася на 2 млн, а самозайнятих – на 2,5 млн. Взагалі серед населення економічно активна частка наразі не досягає 50%. За експертними оцінками, сьогодні за кордоном працюють до 5 млн українців.

Порівняльний аналіз співвідношення доходів і видатків Пенсійного фонду за період 2015–2017 рр. свідчить про зростання диспропорцій між видатками Пенсійного фонду та його доходами. Загалом можна побачити, що видатки майже дорівнюють доходам, це і призводить до зростання дефіциту ПФУ.

3. Результативність функціонування пенсійного фонду розглядають далеко не тільки відповідно до структури і динаміки надходжень, проте і відповідно до структури і динаміки витрат. Переважна частина дефіциту Пенсійного фонду покривається коштами із державного бюджету. Зазначимо, що спрямування значних обсягів бюджетних коштів на покриття дефіциту Пенсійного фонду України збільшує дефіцит державного бюджету та приводить до недофінансування окремих бюджетних програм, у тому числі й соціальних.

Фактичні загальні видатки Пенсійного фонду у 2017 році склали 291,5 млрд. грн., що на 38,0 млрд. грн., або на 15,0%, більше порівняно з 2016 роком. На пенсійні виплати спрямовано 286,6 млрд. грн. (в тому числі виплати січня 2018 року), інші видатки склали 4,8 млрд. грн., з них 1,3 млрд. грн. – оплата послуг поштових підприємств з виплати та доставки пенсій, 3,5 млрд. грн. – адміністративні видатки.

Адміністративні витрати, пов'язані з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України у 2017 році, склали 3 522,3 млн. грн., що становить 1,2% загальних річних видатків Пенсійного фонду, та 99,9% запланованих витрат.

У структурі адміністративних видатків частка заробітної плати з нарахуваннями склала 2 978,4 млн. грн. (84,6%). на придбання товарів і послуг використано 367,3 млн. грн. (10,4%), оплату комунальних послуг – 102,7 млн. грн. (2,9%), інші поточні видатки (сплата податків та зборів, обов'язкових платежів) – 4,0 млн. грн. (0,1%) та на капітальні видатки (в тому числі придбання комп'ютерної техніки) – 69,9 млн. грн. (2,0%).

Середній розмір пенсії по Україні на 1 січня 2018р. становив 2480,46 грн, проти 1 828,31 грн. на 1 січня 2017 р, тобто зріс на 652,15 грн, або 35,7%. Мінімальна пенсія за віком зросла на 16,4% (з 1 247 грн на 01.01.2017 до 1 452 грн на 01.01.2018). Індекс споживчих цін на такий же період, що аналізується, 1 січня 2017р. - 101,1 та на 1 січня 2018р. - 101,5.

4. Станом на 1 січня 2018 року на обліку в Пенсійному фонді України перебувало 11 711,3 тис. пенсіонерів, що на 244,9 тис. осіб менше порівняно з 1 січня 2017 року. Зменшення чисельності одержувачів пенсійних виплат пов'язано з призупиненням виплат пенсіонерам з числа внутрішньо переміщених осіб, які згідно з законодавством не звернулися за поновленням виплат на підконтрольній Україні території.

Протягом 2017 року збільшилася чисельність одержувачів пенсій через банківські установи, що уповноважені на здійснення пенсійних виплат. Так, якщо на 1 січня 2017 року їх кількість становила 6,9 млн. осіб, або 58% загальної чисельності пенсіонерів, то на 1 січня 2018 року – 7 млн. осіб, або 60%. Обсяг пенсійних виплат через поточні рахунки в банківських установах у 2017 році становив 182,9 млрд. грн. (63,8% видатків на пенсійні виплати), що на 25,4 млрд. грн. (16,2%) більше, ніж у попередньому році. Відповідно, економія коштів Пенсійного фонду зі сплати поштових послуг з виплати та

доставки пенсій становила 309,9 млн. гривень, 4,7 млн. пенсіонерів (40%) одержують пенсійні виплати через поштові підприємства.

5. Пенсійне страхування не існує саме по собі. Воно регулюється і регламентується законодавством. Також існує ряд факторів, що впливають на цю діяльність.

Тривалість життя, кількість працездатного населення і пенсіонерів - все це безпосередньо впливає на можливості суспільства забезпечити оптимальними пенсію населення. Тому демографічний фактор в умовах, коли зменшується кількість працездатних громадян і збільшується кількість осіб похилого віку, для багатьох країн стає головним фактором, що визначає ефективність Пенсійного забезпечення.

Інфляція скорочує доходи людей, що одержують відносно фіксовані номінальні доходи. Вона їх робить просто біднішими, і причому з кожним днем. Інакше кажучи, вона перерозподіляє доходи, зменшуючи їх в одержувачів фіксованих доходів і збільшуючи їх в інших груп населення.

Прикладом є літні люди, що живуть на пенсію, яка забезпечує фіксований щомісячний розмір номінального доходу. Виходячи з цього зростання інфляції суттєво обмежує резерви ПФ. Розмір інфляції безпосередньо впливає на рівень індексації пенсій, допомог, зарплат бюджетників: чим вище темпи зростання споживчих цін, тим більшу індексацію отримають пенсіонери та працівники бюджетних підприємств.

Наступним фактором, що впливає на вдосконалення пенсійної системи, а точніше перешкоджає її розвитку є низька фінансова грамотність населення взагалі і відсутність розуміння проведеної пенсійної реформи. Як наслідок інвестування коштів неефективно, тому що впроваджена система погано опрацьована і не повністю діє, до того ж люди просто не розуміють сенсу накопичень на пенсію.

6. Починаючи з цього року в Україні поступово збільшується вимога для виходу на пенсію в 60 років. Щорічно норма стажу буде рости на 12 місяців. Якщо не виконати норму - пенсійний вік збільшується. В результаті в

2028-му все, у кого від 15 до 25 років стажу, будуть виходити на заслужений відпочинок в 65 років, від 25 до 35 років - в 63, а від 35 років стажу - в 60. У результаті 45% 60 літніх українців в 2028-м змушені будуть продовжити працювати як мінімум до 63 або 65 років.

В середньому українські пенсіонери отримують на заслуженому відпочинку 2,5 тис. грн. Щоб отримати пенсію на рівні середньої при 35 роках стажу, потрібно офіційно заробляти близько 10 тис. грн. Відповідно, на заслуженому відпочинку можна буде отримати всього лише 25% звичного заробітку. Згідно зі стандартами Міжнародної організації праці, "нормальною" вважається пенсія в розмірі 40% звичного заробітку, а "високою" - 60%. Українці з мінімальною зарплатою в 3273 грн можуть претендувати на пенсію в розмірі 1489 грн, за умови, якщо відпрацювали як мінімум 35 років

Впливу темпів приросту ЄСВ і рівня інфляції на прибутковість ПФУ графічно представлені двомірної площиною, отриманої за допомогою статистичного методу множинної регресії.

Нахил площини в напрямку темпу приросту ЄСВ являє чутливість ПФУ до змін темпу приросту ЄСВ. Нахил площини в напрямку рівня інфляції являє чутливість доходів до змін рівня інфляції. Відзначимо, що в цьому прикладі чутливість позитивна. Це вказує на те, що зі збільшенням передбаченого темпу приросту ЄСВ або зменшення рівня інфляції дохід ПФУ повинен зрости.

7. Вивчення міжнародного досвіду функціонування сучасних пенсійних систем вказує на те, що багато пенсіонерів, йдучи на заслужений відпочинок, не підозрюють, що, втративши основного, часом значного, заробітку, вони практично залишаються без засобів до існування, так як на суми пенсійних виплат неможливо дозволити собі не тільки бажаний відпочинок, а й елементарні речі: покупку продуктів, ліків, оплату комунальних послуг, телефону і т.д. Звідси мимоволі виникає питання: в якій же країні найбільша пенсія в світі, і яке місце в цьому рейтингу займає Україна.

Така обстановка розглядається в численних державах, так як це всесвітня проблема. Вона об'єднана з демографічним спадом, який спостерігається протягом численних десятиліть років. Він призводить до того, що зменшується число працездатного населення, за яких роботодавці відраховують пенсійні вклади на утримання функціонуючих людей пенсійного віку.

Уряди всього світу займаються в нинішній момент змішуванням пенсійної системи. Основним напрямком реформ є спрямованість на підвищення пенсійного віку. Раціональне зерно в цьому є, так як численні літні люди, вийшовши на заслужений відпочинок, продовжують працювати - отже, у них ще існують для даного резерви здоров'я. Їх навик і вміння ніяк, не ступають ні в яке порівняння з тим, з чим приходять на виробництво юні фахівці, з цієї причини розумні керівники благополучно користуються таким резервом.

Таким чином, пенсійне страхування в Україні розвивається досить повільно, що пов'язано як із загальними тенденціями розвитку економіки, так і низькою платоспроможністю населення, низьким ступенем суспільної довіри до фінансових інститутів, нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем державного стимулювання. Як показує закордонна практика, державі відводиться активна роль в стимулюванні розвитку приватних пенсійних схем. Сьогодні в розвинених країнах роботодавці широко використовують можливості приватного пенсійного забезпечення своїх співробітників, що пов'язано з рядом переваг зростання мотивації до праці працівників, можливістю формування довгострокових джерел інвестицій, оптимізацією витрат і зменшенням податкового тиску шляхом надання державою податкових пільг. Тому одним з механізмів розвитку пенсійного страхування в Україні повинна стати чітка стимулююча політика держави шляхом використання таких інструментів, як податкові пільги, надання гарантій, моніторинг діяльності інститутів приватного пенсійного забезпечення.

Так як політичні заходи мало як можуть впливати на ключові тенденції демографічного розвитку, основним виходом для України вважається реформування пенсійної системи. У взаємозв'язку з даним було б доцільним проаналізувати два основні варіанти: зменшення рівня пенсійних виплат і зменшення рівня охоплення. Крім цього, влада мала можливість б проаналізувати ймовірність підвищення пенсійного оподаткування для забезпечених категорій громадян і збільшення ставок єдиного соціального внеску.

Єдиний шлях для України створити життєздатну приватну пенсійну систему - зробити усю систему цілковито прозорою і наочно показати учасникам, як ця система захищає їхні інтереси. Наскільки безпечно працюватиме система визначатиметься тим, наскільки добре вона спланована, разом із законодавчою базою, установами й інфраструктурою, а також компетентністю персоналу приватних фінансових установ і державних регулятивних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко Н. Реформування пенсійної системи: ризики і загрози / Н. Андрусенко // Праця і зарплата. – 2015.– № 20. – С. 3.
2. База даних Управління з питань населення ООН, Демографічні перспективи світу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.un.org>
2. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / С. Брагін, О. Макаренко // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 1. – С. 18-24.
3. Горовець Н. О. Проблеми розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні / Н. О. Горовець, М. Г. Горовець // Економіка. Фінанси. Право. – 2015. – № 6. – С. 22-25.
4. Гуменюк В. Модель пенсійної реформи: без конфліктів на користь малозабезпеченим / В. Гуменюк // Економіст. – 2015. – № 2. – С. 6-7.
5. Євростат, база даних в мережі інтернет. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
6. Забарний Г. Г. Розвиток недержавних пенсійних фондів та їхня діяльність на інвестиційному ринку України / Г. Г. Забарний, Н. Ю. Баланюк // Фінанси України. – 2016.– № 2. – С. 50-58.
7. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України
8. Інструкція про застосування Порядку формування та використання коштів резерву Пенсійного фонду від 18.07.2001 № 11-3 12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0102-02>
9. Камінський А. Б. Дослідження інформаційної прозорості недержавних пенсійних фондів України / А. Б. Камінський, Я. В. Ломовацька // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 88-96.
10. Камінський А.Б. Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації / А. Б. Камінський, Д. А. Леонов // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 62-72.

11. Качан Л. Пенсійні системи та внески: огляд / Л. Качан, В. Лесин // Людина і праця. – 2015. – № 10. – С. 17-18
12. Кириленко О.П. Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів / О. П. Кириленко, Г. І. Козак // Фінанси України. – 2016. – № 2.– С. 38-49.
13. Коваль О.П. Запровадження накопичувальної пенсійної системи: аналіз пріоритетів та наслідків / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2014 – № 4. – С.96-100.
14. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Лесин В. Пенсійна реформа – єдиний шанс мати гідні пенсії / В. Лесин // Людина і праця. – 2015. – №1. – С. 4-5.
16. Логвіновська В. Недержавне пенсійне забезпечення – зміни до законодавства / В. Логвіновська // Праця і зарплата. – 2015. – № 8. – С. 3-5.
17. Малецька О.О. Оцінка впливу на фінансову стійкість пенсійного фонду України / О. О. Малецька // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 262-267.
18. Міжнародний пенсійний вісник . [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/newsletter_issue17_18_may2010_ua.pdf
19. Міністерство соціальної політики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
20. Новини України та світу [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://newsmarket.com.ua>
21. Пасічник Ю.Б. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Пасічник Ю. В -К. : Знання-Прес, 2002.-495 с.
22. Пенсійна реформа в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pension.kiev.ua/42>.
23. Пенсійний фонд України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/index>

24. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 № 1783 —Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1783-2003-%D0%BF>

25. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 312 —Про додаткові заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/312-2004-%D0%BF>

26. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2004 № 1215 —Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1215-2004-%D0%BF>

27. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058 – VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

28. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV 5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

29. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

30. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: моногр. / [О.П. Кириленко, О.В. Петрушка, Б.С. Малиняк та ін.]; за ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 304 с.

31. Сандлер Д. Проблеми і перспективи становлення сучасної системи пенсійного забезпечення в Україні //Україна: аспекти праці. - 2015 . - № 7. - С. 10-13.

32. Світовий досвід пенсійного забезпечення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/165860>

33. Серватинська І. М. Адміністрування та справляння єдиного соціального внеску: зарубіжні та вітчизняні реалії. / І. М. Серватинська //

Глобальні та національні проблеми економіки»: електронне наукове фахове видання. – [Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського]. – 2015. – Вип. 6. – С. 799 – 805.

34. Середа О. Міжнародні стандарти з охорони праці: сучасний стан та перспективи адаптації законодавства України / О. Середа // Публічне право. – 2014. – № 2. – С. 219–226.

35. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2/sz/sz_u/srp_07rik_u.html

36. Сивак С. Конституційні гарантії права на пенсійне забезпечення і пенсійна реформа // Право України. – 2014. – №12. – С.70-74.

37. Сідельникова Л. П. Асиметрії формування ресурсів Пенсійного фонду України / Л. П. Сідельникова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. – 2016. – Вип. 18., Ч.2 – С. 162-165.

38. Соціальні індикатори рівня життя населення: стат. зб. / Держ. ком. статистики України. – К.:Держкомстат України, 2016. – 221 с.

39. Сташків Б. Пенсія як об'єкт правовідносин в соціальному забезпеченні // Право України. – 2014. – №11. – С.89-93.

40. Сташків Б. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні // Право України. – 2016. – №1. – С.115-119.

41. Тагірова Г. Пенсійна реформа в аспектах: точки зору / Г. Тагірова // Пенсія. – 2011. – № 2-3. – С. 23-29.

42. Твердовський І. М. Заборона дискримінації у сфері праці: міжнародно-правовий аспект / І. М. Твердовський // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2015. – Вип. 51. – С. 352–357.

43. Теслюк С. А. Історико-фінансові аспекти формування і розвитку пенсійного забезпечення / С. А. Теслюк // Науковий вісник Херсонського

державного університету. Серія «Економічні науки». Вип. 12. Частина 3. – 2015. – С. 162 –165.

44. Ткаченко Л. Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення // Економіка України. - 2016. - № 11. - С. 89-95.

45. Ткаченко Л. Г. Побудова багаторівневої пенсійної системи як напрям національної пенсійної реформи / Л. Г. Ткаченко // Економіка України. – 2016. – № 8. – С. 16 – 22.

46. [Філіпчук П.В. Система пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду. \[Електронний ресурс\] – режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf](http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf)

47. Указ Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/291/98>

48. Указ Президента України від 06.04.2011 № 384 —Про Положення про Пенсійний фонд України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/384/2011>

49. Указ Президента України про Програму економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 27.04.2011 №504 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/2011>

50. Урядова Стратегія модернізації і розвитку Пенсійного фонду. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D1%80>

51. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський // Київ: НТУУ «КПІ», 2015. – 136 с.

52. Чалапко Л. Аналіз демографічної ситуації в Україні в контексті пенсійної реформи та визначення соціального навантаження / Л. Чалапко, Ю. Кульков // Україна: аспекти праці. – 2015. – № 2. – С. 31-40.

53. Шамбір Н. Пенсійне забезпечення // Праця і зарплата. - 2015. - № 30 серпень. - С. 14-15
54. Шамбір Н. Нові аспекти пенсійного забезпечення // Праця і зарплата. - 2017. - № 3. - С. 7
55. Шашкова-Журавель І. О. Міжнародно-правові аспекти захисту праці осіб похилого віку / І. О. Шашкова-Журавель // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 262–267.
56. Шевченко Н. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н. Шевченко, В. Даценко // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 1. – С. 3-7.
57. Шкода Т. Повноваження Пенсійного фонду щодо збору та обліку єдиного внеску / Тетяна Шкода // Юридичний журнал: Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики. – 2011. – № 4. – С. 74-75.
58. Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор.– 2014.– 464с.
59. Юшко А. М. Міжнародні соціальні стандарти [Електронний ресурс] : навч. посіб. / А. М. Юшко, Н. М. Швець. – Х., 2013. – 121 с.
60. Ярошенко І. В. Аналіз стратегічних підходів та проблемні питання щодо організації прогнозування соціально-економічного розвитку в країнах ЄС та Україні / І. В. Ярошенко, І. Б. Семигуліна // Проблеми економіки. – № 3. – 2015. – С.99-107.
61. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2015. — 232 с.